

له بلا وکراوه کانی خانہی حکمت بو لیکو ایندوهی فلسفہی

سیکولاریزم و تائین

تامادہ کردنی
فاروق رافیق

Khanai Hikmat For Philosophical

Secularism and Religion

Edited by

Faruq Rafeq Hama Karim

2012

پیرست

۷	پیشه کی
۱۰	۱- سیکیولاریزم، نازادی نایینی و نیسلام ... پروفیسور د. بیلال سامبور
23	2- سیکیولاریزم : نازادکردنی فهزای گشتی، نازادکردنی نایینی... فاروق رفیق
46	3- نایین، زانستو ناسیونالیزم... د. جیمس دینگی
73	4- (فصل الحزب عن الدولة) بین (فصل اللین عن الدولة) أوجه التشابه بین العلمانية ... د. عبدالباري المدرس
89	5- باسینک له سنورمکانی نیوان دین و دهولت... حسین موحدهد زاده
116	6- جدل العلاقة بین اللین والدولة... د. صادق إطمیش
140	7- سیکیولاریزم و احیای دینی... نازاد حاجی ناقایی
171	8- سیکیولاریزم- نایینی دینانی و نیسلام له نهورویا... توماس شمیلینگر/ و. کلوه
	چهلال
187	9- علمانیته و کومه لگای نیسلامی... له بوبه کر علی
260	10- دور الثقافة والمثقفین فی توضیح ونشر الفكر العلمانی... د. صادق إطمیش

ناوی کتیب : سیکیولاریزم و نایین

نووسهر : چهند تویژه ریگ

ناماده کردنی : فاروق په فیق

بابهت : لیکوآلینه وه

ههله بر : دانا نیسماعیل

تایپ : نه یهن نه مین

دیزاینی تیکست : سهیران عه بدولرپه حمان

دیزاینی بهرگ : نارام عدلی

شویینی چاپ : چاپخانه ی سهردهم

تیراژ : ۷۵۰ دانه

نرخ : ۶۰۰۰ دینار

چاپی یه کم : سلیمان ۲۰۱۲

له بهرپوه بهراییه تی گشتی کتیبخانه گشتیه کان ژماره (۲۲۱۷) ی سالی ۲۰۱۱ ی پیدراوه

مافی له چاپدانه وهی پاریزراوه بو خانهی حکمهت بو لیکوآلینه وهی فهلسه فی.

سیکولاریزم، نایینی مہسیحیت (دیانی) و نیسلام له نهورپا

توماس شمیدینگر

و: کاوه جلال له نمانییهوه

له روى میژووییهوه سیکولاریزم وهك جیاكردنهوى نایین و سیاست له نهورپا، تهریب به دهولتهى مؤدیرن، گۆزانی بیینی. نهم دهولتهه مؤدیرنه چ تهریب بوو به ریکخراوى سهرمایه داریانهى نابوورى و چ خوئى له پهیوهندییهكى چردا لهتهك نهو ریکخراوهدا دهبینییهوه، ههروهها دهبوو خوئى وهك دهولتهى ناوچهیى رووبهردار لهدژى مؤدیلى دیکهى دهسهلاتدارى بسهپینیت - بیگومان هیشتا مهرج نهبوو که دهولتهى نهتهوهیى بیئت. بهلام دواتر، دواى نهوه که سیاست و نابوورى وهك زهمینهى دهولت و سهرمایه به شیوهیهكى ریژهیى له یهکترى جیا دهبنهوه، نیتر هاوشیوهى نهمه سیاست و نایینیش ریژهییانه له یهکترى جیا دهبنهوه، بهلام جیاپوونهویهك که له نهوروپاش لهنیو مملاتیى پرناکوکیدا سهپینرا.

بیگومان پیشترا له چهرخى ناغینی نهورپیدا نهوه ههبوو که ناوانراوه تیوریى دووشمشیرهکه. نهم تیورییه گههك بوو ئیدیولوژییانه پهیوهندیى نیوان تهختى دهسهلات و کلیسه روون بکاتهوه، بهلام نهمه بریتی نهبوو له جیاكردنهوى کلیسه و دهسهلاتى سیاسى، بهلكو به پیچهوانهوه نهم تیورییه لهو پنتهوه دهردهچوو که پاپا وهك خهلیفهى پیتروسى ئاپوستل خاوهنى ههردوو شمشیره جیهانى و روحیهکهیه،

به‌لام شمشیره جیهانییه که به ویستی نازادی خوئی به مهرجی شیمانیه کیشانه‌وهی دهدات به کایزر. بهم پییه هم روونکردنه‌وهیهی نووورتییه جیاوازه‌کانی کلیسه و دهسه‌لاتی سیاسی، زه‌مینیه‌کی بو جیاکردنه‌وهی ناین و دهسه‌لاتی سیاسی پیکنه‌دهینا، به‌لکو تنها بناغه‌پرشتنیکی مه‌غزاده‌ر بوو بو هردوو دامه‌زراوه‌که.

گر ههول بدین میژووی سه‌ره‌لانی سیکولاریزم له نه‌ورویا به‌وردی روون بکه‌یه‌نه‌وه، نه‌وا هم کاره‌مان له چیه‌وهی هم ریفه‌راته (گوتاره) ده‌ده‌چیت. به‌لام بو من هندیك روانگه وه‌ک گرنگ ده‌ده‌که‌ون و ده‌خوژم به‌ریپانه‌وه دژیژیی نه‌و وینه زور بلا‌ویوانه بکه‌م که سه‌بارت به سیکولاریزم له‌گوژپدان. ده‌خوژم هم روانگانه له سه‌ره‌تای دارشتنی هزره‌که‌کافدا وه‌ک تیژ فورموله بکه‌م:

۱- سیکولاریزم له رووی میژووییه‌وه دیارده‌یه‌کی نه‌وروی نییه، به‌لکو خوئی له‌سه‌ر بناغه‌یه‌ک ده‌بینیته‌وه که له پیش‌بینییه‌که‌ی نه‌ورویا و دو‌به‌شکردنه نه‌ندیته‌یه‌که‌ی خوهره‌لات و خوژتاوا کوتره. روشن‌گرانی نه‌وروی له زور رووه‌وه له نه‌نتیکه‌ی یونانی کلاسیکی فیروون. به‌لام به‌تایه‌تی نیستا لیره له تیراق ده‌خوژم نه‌وه به‌ینمه‌وه یاد که لیره‌ش ترادیسیتنیکی روشن‌گرایی هه‌بوو و درژییه‌ی ده‌دا به میراته‌که‌ی فلسفه‌فی گریکی. با بیربکه‌ینه‌وه له موخته‌زیله که فیترگه‌یه‌کی ناوه‌زگه‌رایانه‌ی نیسلامی هزر بوو له سه‌ده‌ی هه‌شته‌م و نویه‌می زایندا. هم فیترگه‌هزییه له سه‌رده‌میکدا دیباتی روشن‌گرایانه‌ی نه‌جم ده‌دا که نه‌ورویا خوئی له‌نیو تاریکترین چهرخی نا‌فیندا ده‌بینییه‌وه و به‌وه‌ه خه‌ریک بوو که جووله‌که به توهمتی زه‌ندیق له‌ناوبه‌ریت. یه‌کینک له نی‌دیکانی موخته‌زیله نه‌وه بوو که قورنان په‌یقی نه‌خولقی‌نراوی خودا نییه و نیتر گوایه‌ی پروژنیکی ره‌ها بیت، به‌لکو خودی قورنانیش مه‌خلوقه. نه‌وان به‌م روانگه‌یه‌ ده‌روازه‌یان بو خه‌ریک‌بوونیکی ناوه‌زیبانه‌ی ره‌خنه‌یی له‌ته‌ک قورناندا ناوه‌لا کرد، نه‌مه‌ش له کاتیکدا که له نه‌ورویا هیچ

شیوه‌یه‌کی خه‌ریک‌بوونی ره‌خنه‌یی له‌ته‌ک کتیبی پروژ به‌دینه‌ده‌کرا. هه‌روه‌ها که‌رامییه‌کان که له نیسلامی شیئییه‌وه سه‌ریانه‌لدا‌بوو، گوژانیاں دا به راقه‌ی (تفسیری) ناوه‌زگه‌رایانه‌ی نیسلام و نه‌و راقانه توانستیان بو روشن‌گریه‌یه‌کی نیسلامی له خو‌گرتبوو، به‌لام هم که‌زامیانه‌ش به هه‌مان شیوه‌ی موخته‌زیله‌کان له رووی سه‌ریازی-سیاسییه‌وه ژیرکوتن و به‌مه‌ش شیوازه هزرینه‌که‌یان به‌زوری بزر بوو. من وای ده‌بینم ناماژهدان بو هم بزوتنه‌وه‌یه گرنگه، تا‌کو به‌م شیوه‌یه بتوام به تیژه‌که‌ی دو‌وه‌م بکه‌م:

۲- سیکولاریزم کوئسیپتیکی تایه‌ته‌ندی دیانی نییه، به پیچه‌وانه‌وه، روشن‌گری و نه‌و سیسته‌مه سیکولارانه که له روشن‌گریه‌وه سه‌ریان هه‌لدا، سه‌ره‌تا خوئیان له‌دژی کلیسه‌کان له نه‌ورویا سه‌پاند، نه‌مه‌ش ته‌نانه‌ت له نا‌کوکیی درژی‌خایین و تا راده‌یه‌ک خوینا‌ویدا. که‌واته روشن‌گری نه‌و سیسته‌مه سیکولارانه داهینانیتیکی دیانی نین، به‌لکو داهینانیتک بوون به ناراسته‌یه‌که‌وه دژی ده‌سه‌لاتی سیاسی کلیسه‌ دیانییه‌کان. بیگومان نه‌مه واتایه‌کی نه‌وتو ناگه‌یه‌نیت که نه‌مرو کلیسه‌ دیانییه‌کان سیسته‌مه سیکولاره‌کانیاں قبول نه‌بیت و له‌و سیسته‌مانه‌دا ده‌ریکیان به لایه‌نی سوودمه‌ند بو خودی خوئیان نه‌کردیت. تا‌خر گر کلیسه‌کان هه‌تا نیو جه‌رگه‌ی سه‌ده‌ی بیسته‌م هیشتا هه‌ر له نو‌پوژیسیوندا بو‌ویتن دژی سیکولاریزم و لیره‌شدا ته‌نانه‌ت پشت‌گیری رژیمه‌ کلیریکال-فاشیستییه‌کانیاں کردیت، وه‌ک بو نمونه‌ ناوستروفاشیزم له نه‌مسا یان فرانکوئیزم له نیسپانیا، نه‌وا به‌شیتی زوری کلیسه‌کان دوا‌ی دو‌وه‌م جه‌نگی جیهانی و دو‌وه‌م کوئسیلی فاتیکان ی کلیسه‌ی رومی-کاتولیکی خوئیانیاں له‌ته‌ک سیسته‌مه سیکولاره‌کاندا گونجاند. به‌زوری کلیسه‌ی که‌مینه‌کان زور زوو ده‌ریکیان به‌و سوودانه کرد که سیسته‌مه سیکولاره‌کان بوئیان هینابوونه پیشه‌وه و هاوکات شیمانیه‌ی نازادی ناینیاں بو ده‌ره‌خساندن.

۳- کهواته سینکولاریزم نیدییه کی گشتگیره (یونیفرسیله) و بو نو کومه لگانهش شیای گوغاندنه که زورینهی دانیشتوانه کانیان موسلمانن. بیگومان مهسهله که لیژدها نهوه نییه که کوتسه پتگه لی نهورویپیانه کوپی بکرین، بدلکو مهسهله که نهویه که نیدی بناغیه که یی جیاکردنه وهیه کی دهسلاتی نایینی و سیاسی له همر کوتتی کستیکدا بیت ریالیزه بکریت. بهلام هیچ گومانی تیدا نییه، بو نهغامدانی نهم کاره دهوله تیکی کارا پیویسته که وا بکات نیت روئه سیاسییه که یی نایینه کان یان دامه زراوه نایینییه کان بییت به شتیکی زیاده.

له کوتایی گو تاره که مدا جاریکی دی دیمه وه سهر نهم پنتهی سییه م، بهلام جاری گهره که سهرنجی خومان ناراسته یی سیسته مه سینکولاره کانی نهورویا بکهینه وه. من بدهوام له گهشته کاغدا له سوودانه وه ههتا نیران ده بو هه همیشه له نوپوه نهو نهزمونه بکه م که ته نانهت له نیتو هزرمه ندانیشدا زور جار وینه یی پیکهاته یه کی یه کایه تیه نه یی سینکولار له نهورویادا ههیه - نه مهش هاوشپوه یی نهو وینه یه کایه تیه ره یه (هوموگینیکه ره یه) که زور هزرمه ندی نهورویی له سهر "جیهانی نیسلامی" هه یانه.

بهلام گهر به وردی پروانین، نهوا ده بینین که سیسته مه سیاسییه کانی نهورویا له په یوه ندییاندا به کومه له نایینییه کانه وه زور جیاوازن له یه کتری. لیژدها پیویسته به شیوه یه کی سهره کی جیاوازی له نیوان سی سیسته می سیاسییدا بکریت، که بیگومان ههر سینکیان واتای جیاکردنه وه یه کی ناین یان کومه له نایینییه کان و سیاسی ریال (روژانه) ده گه یه نن، بهلام ههر یه که یان به شیوازیکی زور جیاوازی کوتکریت یان به جه ختلیکردنی جیاواز نهم جیاکردنه وه یه ریالیزه ده کات.

(۱) لایتسیزم: بریتیه له سیسته می جیاکردنه وه یه کی زور زهقی ناین و دهولهت له یه کتری، بو نمونه لهو شیوه یه دا که له فهره نسا چه سپی. تیگهی "laïcité"

نهفراندنیکی فیردینانت بواسوی فهره نیسییه که پهروه ده ناس و هه لگری خهلاتی نوئل بوو. بواسو به تاییه تی کوششی بو وانیه کی فیترگه یی ده کرد که له ناین نازاد بووایه، نهمه به لام له تهک نهو یاسایه دا چه سپی که سالی ۱۹۰۵ بو جیاکردنه وه یی کلیسه و دهولهت ده رکرا. نیدی لهو کاته وه، له تهک کوتاییه تیناندا به رژیمی فیشی (۱۹۴۰-۱۹۴۴) که هاوکاری نازییه کان بوو، نهو جیاکردنه وه تونده یی سیاست و ناین که ههروه ها نایینی له فیترگه دهوله تیه کانییدا دوورخستوتنه وه، شه قلی داوه به سیسته می سیاسی فهره نسا. بیگومان لایتسیزم نه یی توانی یه کگرته وه یی تهواری دانیشتوان له تهک خویدا مسوگهر بگات. هیزگه لی کاتولیکی کوتسهر فاتیف، به تاییه تی ناویراوان به نینته گرایسته کان که له سه ده ی نوژده یه مه وه دژی به ها کانی شوپشی فهره نسی چالاکیان ده نواند و به ناراسته یی دهوله تیکی نایینی کاتولیکی کاریان ده کرد، هیشتا ههر خهریکی چالاکیی وریا کردنه وه (تاگیتاسیون) بوون له دژی لایتسیزم "نه مانه پاشان له کاتی دووم جهنگی جیهانیدا به زوری هاوکاریی رژیمی فیشی و نه لمانه کانیان کرد. دوا ی کوتایی رژیمی فیشی، فهره نسا له ده ستوره نویکه یی سالی ۱۹۴۶ دا وه ک کوماریکی لایتسیستی (république laïque) پیناسه کرا. له ده سالانی رابوردودا چه ندین نا کوکی پابه ند به ناراسته لایتسیستییه که یی فهره نسا وه هاتنه گوپی، نه مهش به تاییه تی سه بارهت به پرسیری ناماده یی (پریژینسی) سیمبوله نایینییه کان له وانیه یی فیترگه کاندا، وه بو نمونه حیجابی نیسلامی یان کیپای یه هودی. له م په یوه ندیه دا به تاییه تی چالا کفانانی نیسلامی سیاسی هیرشیان کرده سهر لایتسیزمی فهره نسی، بو نمونه له لایه ن تاریق ره مه زانه وه که نهوه یی سه سه نول به ننا یه و ته نانهت له و دیو سنووره کانی فهره نسا شه وه له نهورویادا ناسراوه. له پال فهره نسا دا که به حاله تیکی کلاسیکیانیه یی دهوله تیکی لایتسیستی داده نریت، دهوله تی دیکه له نیتو یه کیتی

نهوروپادا به سیستمی هاوشپوهی لایتسیستییه وه ههن، بهلام نهمانیش له ههنديك رووه له يهكتری جياوازن و هاوکات ههلویستیان هیندهی سیستمی فهرنسی توند نییه.

۲) سیستمهکانی کوتکوردات یان پهیمان: ریزیک دهولتهی دیکهی نهوروی ههن که سهبارت به نایین بیلایهنن، واتا تیئاندا به هیچ شیوهیهک نایینی دهولت نییه، بهلام لهبری نهمه سیستمی هاوکاریکهرن یان پهیماندارن لهتهک کلیسه جياوازهکان و کومهله ناینیهکاندا. بو نمونه ئەلمانیا، نهمسا، ئیتالیا و ئیسپانیا سهر بهم جوړه دهولتهتانه. نه سیستمهمانه بهزوری له روی میژووویییهوه دهگهړینهوه بو ههنديك پهیمانی ههر يهکهی نهو دهولتهتانه لهتهک کلیسهی رومی-کاتولیکیدا. نه جوړه پهیمانانه پهیوهندیی نیوان دهولت و کلیسه ریکدهخهن (ریسای پیدهدهن) که پاشان لهسهر نه شپوهیه چواندنیا بون نهو کومهله ناینیهان ش هیه که له لایهن دهولتهوه ناسینراون (ئینترافیان پیکراوه). لیژدها دهولت مافی تاییهتی به کومهله ناینیهکان دهوات، وهک بو نمونه گوتنهوهی وانهیهکی ناینیی پابهند به مهزهییکی تاییهتییهوه له فیژگه دهولتهتییهکاندا، بهلام دهولت بهرانبه بهمه مافی جوړه ههلویستوهرگرتنیکی تاییهتی وهردهگریت، وهک بو نمونه له حالتهی دیاریکردنی ماموستایانی ناین یان پلانی فیژکاریدا.

۳) سیستمه یهکایهتییهکان (Die Einheitssysteme): لهم جوړه سیستمهمانه دا هیشتا ههر ناینییکی دهولت یان کلیسهیهکی دهولت هیه و سهروکی دهولت له زورینهی حالتهکاندا هاوکات سهروکی شیوهکییانهی (فورمالی) نهو کلیسهیهی دهولته. نیمه لهم حالتهدا مونارشیی پهرلهمانیمان هیه که تییدا پاشا یان پاشاژن تنها واتیهکی سیمبولییهانی چ بو دهولت و چ بو کلیسه بو ماوهتهوه. نه جوړه کلیسهانی دهولت ههتا نه مرو هیشتا ههر له ولاتانی وهک نهروبیچ،

دینیمارک و بهریتانیای مهزن ههن، بهلام نه حالته له سوید سالی ۲۰۰۰ کوتایی پیهپتیرا. ههروهها سیستمهگهلی دیکه، به رولیکی تاییهتی کلیسهیهکی دیاریکراوی نهتهوهییوه، له زورینهی نهو دهولتهتانهی خوړهلاتی نهورپادا ههن که ههر يهکهیان له لایهنی خوړهوه شهقلیکی نورتودوکسیی وهرگرتوه و خاوهنی کلیسهی نهتهوهیی نورتودوکسه به پاتریارشیتهکوه وهک سهروکی کلیسه، بیگومان بهبی نهوهی لهو سیستمهمانه دا یهکایهتییهکی سهروکی دهولت و کلیسه ههبیته. بهلام له ههردوو حالتهکه دا کلیسهی دهولت تنها واتیهکی سیمبولییهانی هیه و سنور بو نازادیی ریالی ناین دانایت، بیگومان نازادییهکی ریالی ناین که نازادیی نیگهتیفی ناینیش له خو دهگریت.

بهلام نه سیستمه جياوازانهی ریکخستنی پهیوهندی له نیوان کلیسه و دهولتهدا تا رادهیهک ناتوانن پهیوهندییه ریالهکانی دهسلات وینهبدهنهوه. له ههنديك دهولتهدا که تیئاندا کوتکوردات یان کلیسهی دهولت نییه، وهک بو نمونه ئیرلاند، کاریگریه سیاسیه ریالهکی کلیسهی رومی-کاتولیکي زور بههیزتره وهک له کاریگریی "کلیسهی ئینگلاند" (Church of England) له بهریتانیای مهزن.

جياوازییهکانی نیوان سیستمه سیکولارهکانی نهورویا ههروهها پابهند به پایهگای (ستاتوسی) ئیسلامهوه له نهورویادا وینهدهدهنهوه. بهلام لیژدها کیشیهکی دی دیته پال نه حالته: ئیسلامی سوننی وهک کلیسه دیانییهکان نییه که خاوهنی بونیادتیکی ترادیسیونتیانهی کلیسه بیته و نهو سیستمه نهوروییهان ش که ناراستهی کلیسه دیانییهکان دراون، بهسهر نهویشدا شیای بهکاربردن بن. ههروهها، له روی تیورییهوه، گهر تنانته له زورینهی دهولته نهوروییهکاندا ههمان نهو مافانه که بو ناینیهکانی دیکه چواندنیا هیه، به ههمان شیوه بو

نیسلا میس چواندنیان هه بیته، نهوا لیژهدا وهك نهكتهر تهنها نوزگانیک، ریکخراویکی هاوشیوهی کلیسه دیانییهکان، ده توانیت وهك نویتنه دریکهویت و سوود لهم مافانه وهریگریته، بهلام لهم ریکخراوه له ترادیسیوتهوه له نیسلا می سونیدا نییه و له نیسلا می شیئیانهشدا تهنها له فوزمی مهجره نیتهدا هه یه.

بینگومان له دهیهکانی رابوردوودا، لهتهك پهرهسندنی ژمارهی کوچکهرانی موسلماندا، ههروهها لهتهك پهرهسندنی ریژهی ئیمانگورین و وهگرتنی نیسلا مدا، له زورینهی دهولهته نهوروپییهکاندا کومهله و ریکخراوی نیسلا می دامهزرتیران، بهلام سهریاری تهمه هیچ کام لهم ریکخراوانه ناتوانیت داواکارییهك بو نهوه بهرز بکاتهوه که نهو خوئی به تهنیا نویتنهری یان ریکخهری زورینهی موسلمانهکان بیته.

تهمه یهکیکه له پاشخانه کاریگهرهکان بو نهو ههقیقهته که بوچی له زورینهی دهولهته نهوروپییهکاندا هیچ ریکخراویکی نیسلا می نییه و وهك کلیسه دیانییهکان خاوهنی پایه گایهك بیته له شیوهی کومهلهیهکی فهرمی ئاییندا. سهریاری تهمه له سالانی رابوردوودا ههندیك دهولهتی خوژناوای نهورویا ههولیان داوه لیپرسراویی فهرمی وهك نویتنهری موسلمانهکان دامهزرتین تاکو بن به لایهنی په یوهندیار به دهولهتهوه. سالی ۲۰۰۳ له فهره نسا "شورای فهره نیسی ئایینی نیسلا م" (Conseil français du culte musulman = CFCM) له لایهن دهولهتهوه دامهزرتیرا و لهو کاتهوه وهك لیپرسراوییهکی فهرمی په یوهندیار به حکومهتهوه کارایه، بهلام لهم لیپرسراوییه به ناکوکی بههیزی نیوخوئی له نیوان ریکخراوه نیسلا مییه جیاوازهکاندا شهقلی پیدراوه. لیژهدا کیشهی ناکوکییهکانی نیوان ریکخراوه جیاوازهکان تهنها بهند نییه به ریبازی سیاسی تاکه گروپه کانهوه، بهلکو ههروهها بهنده به ولاتی زیدی نهندامهکانی و تینجا به سیاسهتی ولاتانی زیدی نهو نهندامانهوه. له نیو (CFCM) دا چ ریکخراوی ئایینی میانهره و چ ریکخراوهکانی

نیسلا میکی سیاسی خوئیان ده بیننهوه، وهك بو نمونه "یهکیتهی ریکخراوه نیسلا مییهکانی فهره نسا (L'Union des organisations islamiques de France) که ریکخراویکی نیخوانول موسلیمینه و له ههلبژاردنهکانی سالی ۲۰۰۸ دا بو (CFCM) پتر له ۳۰٪ دهنگهکانی بهدهست هینا. (CFCM) بهگشتی پتر ده سویتیکه وهك لیپرسراوییهکی فهرمی په یوهندیار به دهولهتی فهره نیسییهوه نهك بریتی بیته له نویتنه رایه تییهکی ریژه تهتاتیف بو موسلمانه فهره نیسییهکان (۱).

له ئەلمانیا سالی ۲۰۰۶ به "کوتفرانسی ئەلمانی نیسلا م" (Deutsche Islamkonferenz = DIK) مینبهریک بو دیالوگی دهولهت لهتهك موسلمانهکاندا هینرایه گوژی. لهم مینبهره دا نویتنه رانی دهولهتی، وهك وهزیری ناوخوی کوماری فیدرالی (بوندا)، ههروهها نویتنه رانی ریکخراوه نیسلا مییه جیاوازهکان و هزرقانی سهریه خوئی نیسلا می خوئیان ده بیننهوه. له (DIK) دا نهك تهنها ریکخراوی سوننی، بهلکو ههروهها ریکخراوی شیئی و نهلهوی وهك نویتنه ر ههن، بهلام بههوی بهریه رکانی نیوان ریکخراو و هزرقانه نیسلا مییه جیاوازه کانهوه هیشتا هه درفته نهره خساوه تاکو لهم کوتفرانسهوه نویتنه رایه تیکردنیکی ریژه تهتاتیفی موسلمانهکان له ئەلمانیا بیته گوژی. نوسهر و خوژه لاتناس ناخید کهرمانی بهتاییهتی پیکهاتهی نه سازی کوتفرانسه که وهك بهرپرس لهم کیشهیه ده بینیت، بهلام نهو هاوکات جهخت لهو ههقیقهته دهکات که تهنها قیتهیهی خودی نهو کوتفرانسه مهزنه: "نهو ههقیقهته که دهولهتی ئەلمانی تهواو به فهرمی لهتهك نیسلا مدا دهوویت، بهکورتی ده رکی پیده کات، له سهر میتریک لهتهك پازده ملیون موسلماندا داده نیشیت، ههروهها که وهزیری ناوخو، بینگومان وهزیرتیکی ناوخو که

1) John Richard Bowen: Why the French don't like headscarves: Islam, the state and the public space. Princeton, New Jersey, 2007: 48

نه‌ندامی پارتی کریست-دیموکراته، دوی تهو دانیشتنه ده‌چیتته به‌ردهم میدیاکان و رایده‌گه‌ینیت: نیسلام به‌شیکه ئەلمانیا، به‌شیکه ناینده‌ی ئەلمانیا، به‌شیکه ناینده‌ی ئەوروپا، ئەمانه به‌کورتی به‌ره‌من به به‌هایه‌کی به‌ری سیمبولییه‌وه و پیش ده سال (... نه‌شیاو بوون^(۲)). جگه له‌مه ماوه‌یه‌که له هه‌ندیک هه‌رتمی (لاندی) ده‌ولته‌ی فیدرالیدا (بوندا) وانه‌ی ناینی نیسلامی هه‌یه که له لاین خودی تهو هه‌رتمانه‌وه (لاندانه‌وه) دانراوه.

بینگومان له هه‌ندیک ده‌ولته‌ی باشووری خۆره‌لاتی ئەوروپادا که له ترادیسیتیه‌وه ناماده‌یه‌کی به‌هیزی نیسلام هه‌یه، وهک بو نمونه له بو‌سنه-هیرزیگوفینا، حالته‌که جیاوازه، به‌لام لیره‌ش دامه‌زراوه نه‌مساوی-هه‌نگاریه‌کان دوی داگیرکردنی بو‌سنه له سالی ۱۹۰۸دا، بونیادگه‌لی نیسلامیان هاوشیوه‌ی کلیسه‌ی کاتولیکی دروستکردوه و هه‌تا ئەم‌پۆ هه‌شتا هه‌ر له فۆرمی جوړیکی 'کلیسه‌ی ده‌ولته‌ی یانه‌ی نیسلامیدا ماون.

نه‌مسا جاریکی دی سالی ۱۹۷۹ به ناساندنی "کۆمه‌له‌ی نیمانی نیسلامی له نه‌مسا" (Islamische Glaubensgemeinschaft in Österreich = IGGiÖ) ئەم هه‌نگاوه‌ی نایه‌وه، زه‌مینه‌ی ئەم ناساندنه‌ش بریتی بوو له یاسای نیسلام که ده‌رکردنی ده‌گه‌رپه‌وه بو سالی ۱۹۱۲، که‌واته زه‌مینه‌که‌ی بریتی بوو له‌و ریکخستنه یاساییه که وه‌رگیرا بو ناساندنی نیسلام له بو‌سنه^(۳). (IGGiÖ) که ئەم‌پۆ له نه‌مسا هه‌یه، وهک تاکه نوینه‌ری سه‌رجه‌م موسلمانه‌کان له لاین ده‌ولته‌وه به‌فرمی ناسیتراوه، به‌لام (IGGiÖ) له واقیندا له لاین گروویکی بچووی موسلمانانی زۆر کۆتسه‌رفاتیقه‌وه کۆتروول ده‌کریت که به‌ره‌هه‌ک عه‌ره‌بن و له لاین زۆر به‌شی

2) Navid Kermani: Wer sind wir? Deutschland und seine Muslime. München, 2009: 141f
3) Vgl.: Gerald Krammel und Aziza Abdelkarim: Die Geschichte des Islam in Österreich. In: Thomas Schmidinger / Dunja Larise (Hg.): Zwischen Gottesstaat und Demokratie. Handbuch des politischen Islam. Wien, 2008: 47-58

موسلمانانی نه‌مساوه له‌به‌ر جیاوازترین هۆ ره‌ف ده‌کریت. له‌چهند سالی رابوردوودا دیتات له‌باره‌ی گرنگیتی به‌هاکه‌ی (IGGiÖ) به‌تاشکرا په‌ره‌ی سه‌ندوه. ئەم نوینه‌رایه‌تییه‌ فه‌رمییه‌ به‌تایه‌تی به‌پرتی ته‌قه‌لاکانی ریکخراوه نه‌له‌وییه‌کانه‌وه که بو خویان کۆمه‌له‌یه‌کی سه‌ره‌خوی نیمان پیکده‌هینن، هه‌روه‌ها به‌پرتی ره‌خه‌ی شینه‌کان و موسلمانانی تورکه‌وه، ته‌حه‌دا ده‌کریت.

به‌لام زۆر جار به‌وه به‌په‌رچی ره‌خه‌گرانی ره‌هه‌نده کۆتسه‌رفاتیقه‌که‌ی "کۆمه‌له‌ی نیمانی نیسلامی له نه‌مسا" (IGGiÖ) ده‌دریتته‌وه که گوايه ته‌وه ره‌خه‌گرانه پاساوه‌یتانه‌وه‌یه‌کی "نیسلاموفۆب" یان هه‌یه یان "رۆشنگه‌رییه‌کی فوندامینتالیستی" بلاوده‌کهنه‌وه^(۴). نه‌ک ته‌نها نوینه‌رانی (IGGiÖ) ئەم جوړه به‌په‌رچانه ده‌هه‌وه، به‌لکو به‌په‌رچه‌کان هه‌روه‌ها له ره‌خه‌گرانی دیکه‌وه دین، نه‌مه‌ش له ترادیسیتیه‌ی تیوریانه‌وه ده‌که‌ن که سه‌رچاوه‌ی له به‌ره‌ی چه‌په‌وه هه‌لقولاوه. ئەم ترادیسیتیه‌ی بریتییه له تیوری پۆستکۆلۆتیال که به‌تایه‌تی پابه‌نده به‌نوسینه‌کانی ئیدوارد سه‌ئید و شاگرده‌کانییه‌وه. رۆشنگه‌ری و سیکولاریزم له‌نیو هه‌ندیک به‌شی ئەم تیورییه پۆستکۆلۆتیاله‌دا ته‌نها وهک نه‌دگاری کۆلتوریانه‌ی ئەوروپا داده‌نرین و له‌به‌ر ئەم هۆیه‌ش داوا ده‌کریت که ناییت به‌سه‌ر مروّفانی دیکه‌دا، بو نمونه به‌سه‌ر موسلماناندا، به‌سه‌پینتیرین.

بینگومان له‌چهند سالی رابوردوودا ته‌نها له‌م لایه‌نه‌وه ره‌خه‌ له‌ رۆشنگه‌ری نه‌گیراوه. جهره‌یانگه‌لی فه‌لسه‌فییانه‌ی ئیلتیگه‌را (نوخه‌گه‌را)، وهک بو نمونه شاگرده‌ نوێکۆتسه‌رفاتیقه‌کانی لیو شتراوس که به‌تیژکردنه‌وه‌ی تیگه‌ی سیاست له

4) Vgl.: Rüdiger Lohker: Zwischen Anspruch und Wirklichkeit: Zwei neue Werke zum Islam in Österreich. In: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. 99. Band. Wien, 2009: 381-394

لای کارل شمیت (۵) گۆزانیان رووهو جهره یانیکه نه نتمودرتین بینوه، له سههر ههمان شیوه به کوتسه پته که یان له مهرد دهولته تی توتوزیتیر دژی روشنگه ری و مودیرنه وه ستاونه ته وه یان ده یانه ویت ههردووکیان بو ئیلیت ته رخان بکه ن. تم هزره پیشتر له خه ریکبونه سه ره تاییه کانی شتراوس له ته ک سپینوزادا (۶) ده رده که ویت و پاشان شتراوس له نیشی دره نگرتیدا به مۆرکه ره خنه گریه که یانه وه له سینکولاریزم درتیه ی پیده دات.

له بنه رده دا سیسته می سیاسی سینکولار به بوختی بریتیه له سه ره نجامیکه تم روشنگه رییه. له بهر تم هویه به تیروانینی من گرنه نامازه بدریت به گشتگریه که ی (یونیشیرسالیته یه که ی) روشنگه ری وه ک پرۆسه. لیره شدا نیتر مهردوم له روشنگه ری ناروانیت وه ک قوتاغیکه تاییه تی له نیتو میژووی هزری نه وروپیدا، به لکو وه ک پرۆسه یه که لیده پروانیت که ههروه ها ره گی لیره ش له نیتو جیهانی ئیسلامیانه شه قلیپیدا ودا هه یه.

سه ره تا نامازه مان دا بو موخته زیله و که رامیه کان وه ک نوینه رانی ئیسلامیکه ناوه زگه رای. بیگومان تم بزوتنه وانه له رووی میژووییه وه له پرسیاری ده سه لاتدا نشوستییان هینا، به لام سه رباری تم نشوستیه یان هیشتا هه ر به ته وای له ترادیسوتی هزرینی موسلمانیدا بز نه بوون.

ئیدیگه لی ناوه زگه رای که پاشه کشه یان پیکرا، هیشتا هه ر له جیهانی ئیسلامیدا درتیه یان به ژبانی خو یان دا. کاریگه رییه کانی نه و جوژه ئیدیانه له سه ر روشنگه ری نه وروپی که به زوری چه پینراون، به راستی هینده بیواتا نییه (که ره چی

⁵) Leo Strauss: Anmerkungen zu Carl Schmitt, Der Begriff des Politischen. In: Heinrich Meier: Carl Schmitt, Leo Strauss und »Der Begriff des Politischen«. Stuttgart, 1998: 97-125

⁶) Leo Strauss: Gesammelte Schriften Bd. 1: Die Religionskritik Spinozas und zugehörige Schriften. Stuttgart, 1996

ده شیت له لای زۆر کهس ناو ها بنوینیت)“ ناخر روشنگه ری نه وروپی ژماره یه که ی زۆر له کلاسیکه کانی نه نتیکه ی به گرتنه به ری پتگه ی نه ره بی-ئیسلامی ناسی. نیشه کانی فه یله سو فه مه زنه ئیسلامیه کان، وه ک نه بو یوسف نه لکیندی، نه بی ناسر نه لفارابی، ئیبن نه لنه فیس، ئیبن سینا و ئیبن رشد، له نه وروپا ناسرابوون و له لایه ن روشنگه ره نه وروپییه کانه وه ده خوینرانه وه، ناوه نه ره بییه کانیان هه ر له چه رخی ناڤینه وه لاتینیزه کرابوون بو نه لکیندوس، نه لفارابیوس، ناڤیستنا یان ناڤیرویس. نیشه کانی نه مان به ههمان شیوه ی نیشه کانی نه نتیکه ی گریکه که له لایه ن خودی نه وانه وه وه رگپرابوون، رولیکیان بو روشنگه ری ناینده ی نه وروپی گپرا و ناشیت تم روله نزم بنرخینرت.

من ته نانه ت ده گم به و راده یه که بیژم، ته نانه ت دامه زرانندی ئیسلام بریتی بوو له پرۆسه یه که ی روشنگه ری به رانه بر به ناینه فره خوداییه کانی (پولیتایزمی) پیشئیسلامی له سه ر نیمچه دورگه ی نه ره بی. نیمه زانینی جه ختمان سه باره ت به په یوه ندیه پیشئیسلامیه کانی سه ر نیمچه دورگه ی نه ره بی که مه، ههروه ها پیده چیت هه ندیکه نه وه که میژووناسانی ئیسلامی سه باره ت به کاتی جاهیلییه، واتا سه باره ت به کاتی بیئاگایی پیش سه ره له دانی ئیسلام، ده یگپرنه وه، ئیدیولۆژییانه ده ستکاری کرابیت. نه مه هه ر چوتیک بیت، نه وه جه خته که ناکوکی هۆزایه تی هه تا کاتی دامه زرانده سه رکه وتوه که ی ده ولته و مومعه یه که ی ئیسلامی له لایه ن محمه دی په یامبه ری ئیسلامه وه، نیمچه دورگه ی نه ره بی ته نی بوو، ههروه ها نه وه ش جه خته که مافه کانی ژنان له کۆمه لگه پیشئیسلامیه کاندای زۆر که متر بوون وه ک له شه ریته تی ئیسلامی کلاسیکیدا. نه گه ر له نیتو نه ره به کانی سه رده می پیشئیسلامیدا کیشه ی کوشتنی مه لوته که ی میینه نه بوایه، نه وسا یاسا گه رنی نه و کرداره له قورئانیشدا نه ده بوو. ته نانه ت مافی میراتگری که متر

له پیاوان که نیسلام دای به ژنان، ده‌شیت پشکه‌وتنیکی ناشکرا بوویت له‌چاو
 دوخی پیشنیسلامیدا. له مه‌غزایه‌کی ته‌سکدا ده‌توانین له‌سهر پانتاییه‌کی نایینی
 سووک و ناسان نه‌و روانگیه‌بچه‌سپینین، که دو‌خ‌گورپییه‌که له جیهانیتکی نیمانه‌وه
 به جادوو و نایینی فره‌خودایی رووهو نایینیکی یه‌کتاپه‌رستی (موتیتایز میتک) که
 هه‌لگری تیروانینی خودایه‌کی قادیره، نه‌مه‌ش بیگومان به‌واتای تیروانینیکی
 نه‌بستراکتی خودا که راسته‌وخو و به‌رده‌وام سه‌روه‌ر نییه به‌سهر سه‌رجه‌م کایه‌کانی
 ژیانی تاکه‌که‌سدا، بریتی بوو له راسیوتالیزه‌کردن و به‌مه‌ش بریتی بوو له
 دو‌خ‌گورپییه‌کی روشنگه‌ریبانه.

که‌واته هیچ هوپه‌ک نییه بو‌ نه‌وه که بوچی نه‌م نایینه یه‌کتاپه‌رستییه له‌نیو
 سیسته‌مینکی سیکولاردا نه‌توانیت پیکه‌وه له‌ته‌ک نایینی دیکه و مروثانی
 نانایینیدا هه‌لبکات، وه‌ک چون نه‌م هه‌لته‌کردنه موژکی کلیسه دیانیه‌کانی نه‌ورویا
 بوو و له پروسه‌یه‌کی دریژخایه‌ن و هیشتا ته‌واونه‌کراودا فیری بوون.

نه‌م میراته هاوبه‌شهی روشنگه‌ری بوو به پالهیژی گه‌یشتن به‌و سیسته‌مه
 سیکولارانیه‌ی نه‌ورویا که نه‌مرو له‌گورپیدن. بیگومان لی‌رده‌ا سیکولاریزم پیشمه‌رجی
 دیموکراتییه‌ نه‌ک گه‌ره‌نتی بیت بو‌ دیموکراتی. ناخر زوژ ده‌شیت سیسته‌می
 سیکولار نیلیتیبانه و نو‌توریتیر بن. ده‌شیت نمونه‌ی ئیراق که هه‌تا وه‌رچه‌رخانه
 نیسلامییه‌که‌ی سه‌دام حسین له سه‌ره‌تای نه‌وه‌ده‌کاندا دیکتاتورپییه‌کی سیکولار
 بوو، وه‌ک گه‌واهی بو‌ نه‌م تیروانینه وه‌رگی‌ریت.

سیکولاریزم هه‌روه‌ها ده‌شیت بریتی بیت له زه‌مینه بو‌ دوو توخمی کروکیانه‌ی
 دیموکراتی: نازادی و یه‌کسانی. به‌لام نازادی پیوستی به نازادی نایینی هه‌یه و
 نه‌مه‌ش هاوکات نازادی بو‌ نیمانگورپین له نایینیکه‌وه بو‌ نایینیکی دیکه و
 هه‌روه‌ها بیتایینبوونیش له خو‌ ده‌گریت. سیکولاریزم هه‌روه‌ها زه‌مینه‌یه‌ک بو‌

یه‌کسانی ده‌ره‌خسپینیت، چونکه له‌نیو سیسته‌مینکی سیکولاردا پیوسته
 مامه‌له‌یه‌کی یه‌کسان له‌ته‌ک سه‌رجه‌می هاوولاتیاندا بکریت، نه‌مه‌ش سه‌ربه‌خو له
 قه‌نا‌ته‌ی نایینیان. نه‌مه‌ بیگومان یه‌کسانی ژن و پیاویش ده‌گریت‌ه‌وه. به‌لام نه‌و
 هه‌قیقه‌ته‌ که نه‌م کو‌تفرانسه به‌بی گو‌تارپیشکه‌شکه‌ری میینه به‌رده‌خریت و ته‌نها
 پیاوان به‌م کاره هه‌لده‌ستن، پیشانی ده‌دات که مه‌رج نییه هه‌لو‌یستی سیکولار له‌نیو
 خو‌یه‌وه یه‌کسانییه‌کی به‌و چه‌شنه به‌ینیتته‌ گوری.

که‌واته سیکولاریزم ده‌رمانیکی مونجیزه‌یی نییه که گه‌ره‌نتی به دیموکراتی و
 نازادی و یه‌کسانی بدات. سیکولاریزم بریتییه له پشتیوانیک و هه‌روه‌ها یه‌کیکه
 له‌و بناغه زوزانه که ده‌شیت سیسته‌مینکی سیاسی دیموکراتی له‌سه‌ریان
 وه‌ستاییت.

تیبینی:

توماس شمیدینگه‌ر وانه‌بیژه به‌ گریه‌ست له نه‌نستیتوی زانستی سیاسی له
 زانکوژی فین، نه‌ندامی شورای (LeEZA) یه‌ که ریک‌خراویکی یارمه‌تیده‌ره و له به‌شی
 جیاوازی کوردستاندا چالاکه، هه‌روه‌ها نه‌ندامه له شورای راویژکاری کومه‌له‌ی
 دوستایه‌تی ئیراقی-نه‌مساییدا (Österreichisch-Irakischen Freundschaftsvereins)
 (IRAQUNA)، سه‌روکی سه‌ندی‌کای زانکوژی ماموستایان و زانایانی سه‌ربه‌خو‌یه وه‌ک
 سه‌ندی‌کایه‌کی چالاک له ده‌ره‌وه‌ی "کومه‌له‌ی هاوبه‌رژه‌وه‌ندی"
 (Interessengemeinschaft) دا.

فهرهنگوك

ئاپوستل: يار (حوار)ى ئيسا

ئاوستروفاشيزم: فاشيزمى نەمساوى

دېيات: دانوستاندى كراوه (ى كولتوورى، زانستى، سىياسى)

كليرىكال: كليروس برىتتية له تويزى دەسلاتدار له كلتسىه كاتولىكىدا،

كليرىكال-فاشيزم برىتتية له فاشيزمىكى نوئىنەرايەتتىكرار له لايەن ئەو تويزەوہ يان

فاشيزمى ئايىنى-كلتسىه

كلتسىه جياوازهكان: مەبەست له كلتسىه مەزەبىيەكانە

كوتتتكتست: سىاق

كوتسەپت: پرۆژەى يان پلانى بناغەبى

كوتسىل: نەنجومەن، كوتفرانس

كوتكوپادات: پەيمانى دەولەتتىك لەتەك كلتسىه كاتولىكىدا

كوتتورىتتير: كەسىك يان دەولەتتىكى خوسەپىنەر و ترس پەخشىنەر

كىننەگرالىستەكان: ئەو ئايىنىيە كاتولىكانە بوون كە ھەوليان بو سەرلەنوى

دامەزراندنەوہى كۆمەلگەى ژىر ركىفى ئايىن دەدا.

ئىلتىت: (نوخبە)

تېبىنى:

نەم فەرەنگوكە له لايەن ۋەرگىپەرەوہ نامادەكرارە